

**EDİRNE MÜFTÜSÜ MEHMED FEVZİ EFENDİ’NİN
(1826-1900) “MİFTÂHU’L-MERÂM FÎ TÂ’RÎFİ
AHVÂLİ’L-KELİMETİ VE’L-KELÂM” ADLI İZHÂR
ŞERHİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Mustafa İsmail DÖNMEZ*

Öz: Mehmed Fevzi Efendi 19. yüzyılda yaşamış bir âlimdir. Dinî, ilmî ve edebî konularda çok sayıda eser yazmış velûd bir şahsiyettir. Görevde bulunduğu yerlerde öğretim faaliyetleri içerisinde olmuştur. Medreselerde Arapça öğretiminde okutulan bazı kitapların tercüme ve şerhini yapmıştır. Bunlardan birisi de İmam Birgivî’nin (981/1573) *İzhâru’l-Esrâr* adlı eserine yaptığı *Miftâhu’l-Merâm fî Tâ’rîfi Ahvâli’l-Kelime ve’l-Kelâm* adlı şerhtir. Bu makalede Mehmed Fevzi Efendi ve onun *Miftâhu’l-Merâm fî Tâ’rîfi Ahvâli’l-Kelime ve’l-Kelâm* adlı *İzhar* şerhi tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edirne Müftüsü Mehmed Fevzi Efendi, *İzhâru’l-Esrâr*, *Miftâhu’l-Merâm fî Tâ’rîfi Ahvâli’l-Kelime ve’l-Kelâm*.

**THE MUFTI OF EDİRNE MEHMED FEVZİ EFFENDI
(1826-1900) AND ANALYSIS OF HIS SARH OF
IZHAR TITLED “MİFTÂHU’L-MARÂM FÎ TÂ’RÎFİ
AHVÂLİ’L-KELİMETİ VA’L-KALÂM”**

Abstract: Mehmed Fevzi Effendi was a scholar who lived in the 19th century. He was a prolific author having left several religious, academic and literary works behind. He was active in educational activities wherever he was. He had translated and expounded some of the Arabic works used in language education in the madrasas. One of them is *Miftâhu’l-Marâm fî Ahvâli’l-Kelime ve’l-Kelâm* which was a commentary of *İzhâru’l-Esrâr* by İmam Birgivî (d. 981/1573). In this article you will find Mehmed Fevzi Effendi and his “*Miftâhu’l-Marâm fî Ahvâli’l-Kelime ve’l-Kelâm*” introduced.

Keywords: Mehmed Fevzi Effendi, the mufti of Edirne, *İzhâru’l-Esrâr*, *Miftâhu’l-Marâm fî Ahvâli’l-Kelime ve’l-Kalâm*.

* Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı (mismaildonmez@gmail.com).

Giriş

İslamiyet'in Arap olmayan toplumlar arasında da yayılmasıyla birlikte Arapça birçok millet için öğrenilmesi gereken bir dil haline gelmiştir. Türklerin İslâm dinine girmeleri ve Arap toplumu ile birçok alanda münasebet içerisinde olmaları bu dili Türk toplumu için önemli bir hale getirmiştir.

Osmanlı devleti idaresi altında Müslüman halklardan çeşitli kavimler bulunmakta idi. Bu farklı unsurlar, hilafet makamına din saiki ile bağlı idiler. Dinin temeli olan Kur'an ve sünnet ile diğer İslami ilimlerin anlaşılması ise Arapçanın bilinmesine bağlı olduğundan Osmanlı'da Arapçanın öğrenimine büyük önem verilmiştir. Medreselerde Arapça eğitimi verilmiş, bu lisanın öğretilmesi için âlimler tarafından çeşitli telif çalışmaları yapılmıştır.

XVI. asır Osmanlı âlimlerinden olan İmam Birgivî'nin¹ (ö.981/1573) nahiv ilmine dair telif ettiği *İzhâru'l-Esrâr* bu sahada önemli bir yer edinmiş, uzun yıllar Osmanlı medreselerinde okutulmuş ve büyük bir kabul görmüştür. Bu rağbetin bir neticesi olarak eser üzerine birçok şerh çalışması yapılmıştır. *İzhâru'l-Esrâr*, müellifin daha önce yazmış olduğu *Avâmil* adlı eserin şerhi mahiyetindedir. Müellif, Arap nahvinin temel konularını özlü bir şekilde ve kısa sürede öğretmeyi amaçlamıştır. Günümüzde dahi güncelliğini koruyan eserin kırkı aşkın baskısı yapılmıştır. İstanbul'da basılan eserin hemen tüm baskılarında Birgivî'nin *Avâmil*'i ve İbnü'l-Hâcib'in *Kâfiye*'si bir arada, çeşitli şerh ve haşiyelerden alınan notlarla birlikte Nahiv Mecmuası adıyla neşredilmiştir.¹ Başta klasik usulle Arapça eğitimi veren kurumlar olmak üzere Arap dili grameri öğretiminde okutulmakta, üzerine tercüme ve şerh çalışmaları yapılmaktadır.

Edirne Müftüsü Mehmed Fevzi Efendi'nin (1826-1900) telif etmiş olduğu *Miftâhu'l-Merâm fî Tâ'rîfi Ahvâli'l-Kelime ve'l-Kelâm* adlı eser de *İzhâr* üzerine yapılan şerhlerden birisidir. Müellif nahiv ilmine yeni başlayanlar için yazdığı bu şerhi muhtasar bir tarzda kaleme almıştır.

¹ Hüseyin Elmalı, "İzhâru'l-esrâr", *DİA*, c. XX111, s. 506, 507.

Mehmed Fevzi Efendinin Hayatı ve Eserleri²

1826 yılında Denizli'nin Tavas kazasına bağlı Yarangûme Kasabasında doğmuştur. Mahlası, Fevzî'dir. Edirne'de yirmi yıl kadar müftülük yaptığından ulemâ arasında Edirne Müftüsü olarak tanınmıştır. İlk tahsilini Mevlana Hâdimî'nin torunu Said Efendi'den yapmıştır. Manisalı Hacı Evliyâzâde Ali Efendi'de tahsilini tamamlamıştır. Antalya, Filibe, Ankara, Halep, Kudüs, Kayseri, Bitlis, Medine, Balıkesir ve Edirne'de görev yapmıştır. Görevli bulunduğu yerlerdeki öğretim faaliyetlerine de katılmıştır. 25 Ağustos 1900'de İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri Fatih Camii haziresindedir.³

Mehmed Fevzi Efendi'nin yayımlanmış yetmiş beş eseriyle yazma halinde iki risalesi vardır. Kendisi tarafından bastırılan *Fihristü'l-Âsâr*'da altmış beş eser yer alır.

Fevzi Efendi medreselerde Arapça öğretiminde kullanılan bazı kitapların tercüme ve şerhini yapmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Fethu'l-Ginâ fî Şerhi'l-Binâ (İstanbul, 1307).

Miftâhu'l-Merâm fî Ta'rîfi Ahvâli'l-Kelime ve'l-Kelâm.⁴

Seyfü'l-Gullâb 'alâ Muğni't-Tullâb (İstanbul, 1284).

Hulâsatü'l-Mizân (İstanbul, 1307).

Lem'u'l-Fevâid fî Ta'rîfâti'l-Ulûm ve'l-Kavâid (Baskı yeri ve yılı yok).⁵

Eserin Adı ve Telif Sebebi:

Mehmed Fevzi Efendi (ö.1900), Birgivi'nin (ö. 981/1573) *İzhâru'l-Esrâr*'ı üzerine yazdığı *Miftâhu'l-Merâm fî Ahvâli'l-Kelime ve'l-Kelâm* adlı şerhini Bitlis vilayeti niyabeti görevinde iken yazmıştır. Eserini 1304/1886-87 senesinin Re-bûlâhir/Aralık-Ocak ayında tamamlamıştır.⁶

Eserin baş kısmında şu ifadeler yer alır:

² Hayatı ve eserleri için bkz. Neriman Baybara, "Kureyşî-zâde Mehmed Fevzi Efendi Hayatı ve Eserleri", Ankara Üniv. SBE. Yüksek Lisans Tezi, 2007; Mustafa Uzun, "Fevzi Efendi, Edirne Müftüsü", *DİA*, c. XII, s. 506-509; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. Mustafa Tatcı, Cemal Kurnaz, Ankara: Bizim Büro Basımevi, c. I, s. 249, 250.

³ Uzun, a.g.m., c. XII, s. 506-509.

⁴ Mehmed Fevzi Efendi, *Miftâhu'l-Merâm fî Ta'rîfi Ahvâli'l-Kelime ve'l-Kelâm*, Matbaa-i Âmire, İstanbul: 1306.

⁵ Uzun, a.g.m., c. XII, s. 506-509.

⁶ Mehmed Fevzi Efendi, *a.g.e.*, s. 144.

“İlm-i nahiv’den İzhar şerhi Adalı, her ne kadar pek güzel ve muteber kitap ise de gayet mutavvel ve ibâresi güç olmakla, yenice nahiv okuyan mübtedî talebe faydalanamadığından Edirne Müfti-i esbâkı ve Medîne-i Münevvere monlâsi meşâhîr-i ulemây-ı musannifinden fazîletlü el-Hâc Mehmed Fevzi Efendi iş bu (Miftâhu’l-merâm) nâm şerhi es-Sultân el-Gâzî Abdülhamîd Hân nasarahu’l-melikü’l-mennân Efendimiz Hazretlerinin iş bu ma’ârif hasr-ı şâhânelerinde mübtedîlerin istifâde edebilecekleri surette gayet açık ibâre ile muhtasar, müfid olarak tasnif eylemiştir.”⁷

Fevzi Efendi mukaddimesinde eserin adı ve telif sebebi hakkında şunları söylemektedir:

“İlmiyle âmil olan âlimlerin önderi, vuslata erişmiş takva sahiplerinin güzidesi, kemâle ermiş meşâyihin reisi, Efendimiz, hocalarımızın hocası Birgili Mehmed Efendi’nin –Mutlak kuvvet sahibi rabbimizin rahmeti onun üzerine olsun- telif etmiş olduğu İzhar kitabı, Âmil, Mâmul ve Amel’i (İrab) öğrenmeye yönelenler için yol gösterici bir mürşittir. İzhar’ın şerhi olan Netâicü’l-Efkâr da pek latîf ve kıymetli bir şerhtir. Ancak her bölümünde öğrencilerden çok, nahiv ilminde ileri düzeyde bilgiye sahip olanların faydalanabileceği girift ve uzun bilgiler içermektedir. Bu yüzden nahiv ilmine yeni başlayanlar için, sadece İzhar kitabının sağlam metnini açıklayan, kısa ve ibaresi kolay bir şerh yazdım. Bu şerhi tamamladığımda ona “Miftâhu’l-Merâm fî tâ’rîfi ahvâli’l-kelime ve’l-keâm” adını verdim.”⁸

⁷ Mehmed Fevzi Efendi, a.g.e., s. 1.

⁸ A.g.e., s. 2. Diyanet Ansiklopedisi’nde, Adalı maddesinde “Eski Edirne Müftüsü Muhammed Fevzi, eserin nahivle doğrudan ilgili olmayan kısımlarını çıkararak ibaresini basitleştirmiş ve buna Miftâhu’l-Merâm fî Ta’rîfi Ahvâli’l-Kelime ve’l-Kelâm adını vermiştir. Eser bu yeni şekliyle 1305’te İstanbul’da basılmıştır.” denilmiştir. Ayrıca Işkın şu ifadeleri kullanmaktadır “Edirne Müftüsü diye meşhur olan, Mehmed Fevzi Efendi (1318/1891) Netâicü’l-Efkâr’ın nahivle doğrudan ilişkisi olmayan kısımlarını çıkararak yerine, basit ibareli ve anlaşılması kolay Miftâhu’l-Merâm fî Ta’rîfi Ahvâli’l-Kelime ve’l-Kelâm adında farklı, yeni bir şerh yazmıştır.” Durmuş, “Adalı Şeyh Mustafa”, DİA, I, 347; Işkın, Gökhan Sebati, “Kuşadalı Mustafa b. Hamza (Adalı), Netâicü’l-Efkâr adlı Eseri ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler”. C.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, XI/1-2007, s. 171. Edirneli Mehmed Fevzi Efendi Miftâhu’l-Merâm’ın her hangi bir yerinde Netâicü’l-Efkâr’dan nahivle ilgisi olmayan yerleri çıkardığına dair bir ifade kullanmamıştır. Ayrıca yazmış olduğu şerhi incelediğimizde de, Miftâhu’l-Merâm’ın Netâicü’l-Efkâr’dan bir takım bilgilerin çıkarılarak oluştuğunu söylemek mümkün değildir. Mehmed Fevzi Efendi’nin şerhi özgün bir şerhtir. Çoğunlukla Netâicü’l-Efkâr’dan istifade etmiş olmakla birlikte, Keşfu’l-Esrâr, Fethu’l-Esrâr, Zübdetü’l-Enzâr gibi diğer İzhar şerhlerinden de yararlanmıştır. Ayrıca karakteristiği itibariyle de kendine has üslubu olan, pedagojik bir şerhtir. Şerhi nahve yeni başlayan öğrencilere uygun olarak telif etmiştir. Hitap ettiği öğrenci/okuyucu kitlesi için birçok yönden kolaylıklar içermektedir. Kimi kelime ve cümlelerin Türkçe karşılıklarını vermesi, İrabın nasıl yapılacağını Türkçe cümleler kurarak anlatması, kullandığı örneklerde aşına olunan yer ve şahıs isimlerine ve kavramlara yer vermesi bunlardan bir kısmıdır.

Kaynakları

Fevzi Efendi eserinde kaynaklara başvururken bazen eser adlarını zikretmekle yetinmiş bazen de müellif ve görüşlerine temas ettiği nahiv ulemasının adını vermiştir. Eserinde çoğunlukla Kuşadalı Mustafa b. Hamza'nın (ö.1085/1674'den sonra) *Netâicü'l-Efkâr* adlı eserini referans göstermiştir.

Kuşadalı Mustafa b. Hamza'nın *Netâicü'l-Efkâr*'ı⁹

Mehmed Fevzi Efendi, eserinin hiçbir yerinde Kuşadalı'yı eleştirmemiş, onun her hangi bir tercihi hakkında olumsuz görüş beyan etmemiştir. Bilakis zaman zaman kendi görüşünü desteklemek için *Netâicü'l-Efkâr*'ı delil göstermiştir. Mehmed Fevzi Efendi'nin Kuşadalı'dan oldukça etkilendiğini söylemek mümkündür. Örneğin:

İzhar'ın baş kısımlarında geçen *ثم العامل* ibaresindeki *ثم*'nin Zeynizâde'nin dediği gibi ibtidâiyye olduğuna katılmadığını, buradaki *ثم*'nin mühlet ve gecikme ifade eden bir atıf harfi olduğunu söylemiştir. Bu görüşünü de Kuşadalı'ya dayandırarak şöyle desteklemiştir: “*Sâhib-i Netâic'in ثم'den sonra اعلم emir sığasını kullanması benim görüşümü desteklemektedir. Zira Kuşadalı bu ifadesiyle العامل kelimesinin أن'nin iki mamülû üzerine atfedildiğine işaret etmiştir. Bunun yanı sıra haber cümlesinin inşa cümlesi üzerine atfı kabilinden daha önceki اعلم cümlesi üzerine, keza الباب الأول cümlesi üzerine atf olması da caizdir.*”¹⁰

Zaman zaman “كما صرح به صاحب النتائج” diyerek *Netâicü'l-Efkâr*'da konunun detaylı olarak ele alındığına işaret etmiştir.¹¹ Bazen de “قال في النتائج” diyerek gönderme yapmıştır.¹² Keza tazim ifadesiyle bazen de “قال مولانا الاطه لي”، “على ما صرح به مولانا الشيخ مصطفى أفندي في نتائج الأفكار” diyerek Kuşadalı'nın görüşlerine yer vermiştir.¹³ Kuşadalı için “رحمه الله” duasını kullanmıştır.¹⁴ Yine şu ifadelerle Kuşadalı'ya gönderme yapmıştır:¹⁵ “على ما نص عليه مولانا اطه”، “لى فى شرحه”

⁹ Bkz. Dönmez, Mustafa İsmail, *Kuşadalı Mustafa bin Hamza ve Netâicü'l-efkâr fî Şerhi'l-İzhâr Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)*, Marmara Üniversitesi SBE., Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013.

¹⁰ Mehmed Fevzi Efendi, *a.g.e.*, s. 8; Hüseyin b. Ahmed Zeynizâde, *Hallu Esrârî'l-Ahyâr alâ İ'râbi'l-İzhâr*, İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1309, s.17.

¹¹ Mehmed Fevzi Efendi, *a.g.e.*, s. 11.

¹² *A.g.e.*, s. 20, 31.

¹³ *A.g.e.*, s. 41, 48.

¹⁴ *A.g.e.*, s. 81.

¹⁵ *A.g.e.*, s. 121.

Muğlâk bir konuyu açıklamak için soru sormuş ve Kuşadalı'nın buna verdiği cevabı zikretmiştir.¹⁶

Fevzi Efendi, Birgivi'nin "قال بعضهم" şeklindeki muğlâk ifadelerinin kime ait olduğunu *Netâcü'l-Efkâr*'dan iktibas ederek açıklamıştır.¹⁷

İzhar metninde istitârî vacip olanlara örnek olarak verilen "في الدار زيد" hakkında *Netâicü'l-Efkâr*'da itiraz varit olduğunu, bu konuda daha detaylı bilgi almak isteyenlerin oraya müracaat etmelerini istemiştir.¹⁸

Bunun haricinde eserinde atıfta bulunduğu müellifler ve eserleri şunlardır:

İbnü'l-Hâcib (ö.646/1248), *el-Kâfiye*.¹⁹

İbn Hişâm (ö.761/1360), *Muğni'l-Lebib 'an Kütübi'l-E'arib*.²⁰

İsâmuddîn el-İsferâyînî (ö.945/1538), *Şerhu'l-Kâfiye li'bni'l-Hâcib*²¹

Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed'in *Hallu Esrâri'l-Ahyâr 'alâ İ'râbi İzhâri'l-Esrâr* adındaki muribi.²²

Ulamışlı Muslihuddin Efendi'nin *Keşfu'l-Esrâr* adlı *İzhar* şerhi.²³

Sobucalı Mehmed b. Ahmed'in (1141/1728) *Fethu'l-Esrâr* adlı *İzhar* şerhi.²⁴

Abdurrahman Câmî, Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî (ö.898/1492), *Molla Câmî (el-Fevâidü'd-Diyâiyye)*. Bazı kollarında tafsilatlı bilgi için bu eseri referans göstermiştir.²⁵

Abdül gafûr el-Lârî'nin (ö.912/1507) *Molla Câmî* haşiyesi.²⁶

Süleyman b. Ahmed'in *Zübdetü'l-Enzâr fi Halli 'Ukadi İzhâri'l-Esrâr* adlı eseri.²⁷

Er-Razî (ö.666/1267'den sonra), *Muhtâru's-Sihâh*.²⁸

Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), *el-Kâmûsu'l-Muhît*.²⁹

¹⁶ *A.g.e.*, s. 82.

¹⁷ *A.g.e.*, s. 66.

¹⁸ Mehmed Fevzi Efendi, *a.g.e.*, s. 76; Kuşadalı Mustafa b. Hamza, *Netâicü'l-efkâr fi Şerhi İzhâri'l-Esrâr*, Süleymaniye Ktp. Süleymaniye Böl. Nu. 931, vr.86a.

¹⁹ Mehmed Fevzi Efendi, *a.g.e.*, s. 42.

²⁰ *A.g.e.*, s. 24.

²¹ *A.g.e.*, s. 19, 60, 119, 139.

²² *A.g.e.*, s. 24.

²³ *A.g.e.*, s. 34.

²⁴ *A.g.e.*, s. 42, 60, 71, 112, 125.

²⁵ *A.g.e.*, s. 95.

²⁶ *A.g.e.*, s. 100, 115.

²⁷ *A.g.e.*, s. 142.

²⁸ *A.g.e.*, s. 118.

²⁹ *A.g.e.*, s. 121.

Görüşlerine Yer Verdiği Âlimler:

Fevzi Efendi şerhinde aşağıdaki âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. Görüşlerine yer verdiği bu müelliflerin eserlerine atıfta bulunmamış, Kuşadalı Mustafa b. Hamza'nın *Netâicü'l-Efkâr* adlı eserinden iktibas ederek vermiştir.

Sîbeveyhi (ö.180/796),³⁰ el-Müberred (ö.286/900),³¹ el-Kisâî (ö.189/805), Ferrâ, (ö.207/822),³² ez-Zeccâc (ö.311/923).

Şerhinde İzlediği Metot

Fevzi Efendi şerhinde aşağıdaki metodu izlemiştir:

İzhar metninde geçen bazı terimlerin tanımlarına yer vermiştir. Bu tanımlardan bazıları şunlardır: Allah lafzı ve âlem,³³ lafız, vaz' ve müfred,³⁴ hâssa,³⁵ tenvin,³⁶ harf-i cer,³⁷ sıfat-ı müşebbehe,³⁸ masdar,³⁹ muzâfun ileyh,⁴⁰ cem'i müzekker sâlim,⁴¹ mebniyy-i asıl, mebniyy-i ârız.⁴²

Metinde geçen kelimelerin i'rabını yapmıştır. *İzhar* metninde geçen kelimelerin yanlış okunma ihtimalini ortadan kaldırmak için bazı harfleri şerhte harekeleleriyle vermiştir. Örneğin «معرّب» kelimesinden sonra «بكسر الراء» ifadesini kullanarak öğrencinin/okuyucunun bunu yanlışlıkla «ra» harfinin fethasıyla «mu'rab» olarak okuma ihtimalini ortadan kaldırmıştır.

Metinde geçen terimlerin lugavî anlamlarına yer vermiştir. Bu terimlerden bir kısmı şunlardır: Âmil, ma'mûl, amel (i'rab),⁴³ isim ve harf.⁴⁴

³⁰ Mehmed Fevzi Efendi, *a.g.e.*, s. 36, 132; M.Reşit Özbalkıç, «Sîbeveyhi», *DİA*, XXXVII, 130-134.

³¹ *A.g.e.*, s. 26; Bkz. İsmail Durmuş, «Müberred», *DİA*, c. XXXI, s. 432-434.

³² *A.g.e.*, s. 118; Bkz. Zülfikar Tüccar, «Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd», *DİA*, c. XII, s. 406-408.

³³ Mehmed Fevzi Efendi, *a.g.e.*, s. 3.

³⁴ *A.g.e.*, s. 6.

³⁵ *A.g.e.*, s. 6.

³⁶ *A.g.e.*, s. 7.

³⁷ *A.g.e.*, s. 12.

³⁸ *A.g.e.*, s. 52.

³⁹ *A.g.e.*, s. 53.

⁴⁰ *A.g.e.*, s. 103.

⁴¹ *A.g.e.*, s. 122.

⁴² *A.g.e.*, s. 136.

⁴³ *A.g.e.*, s. 4.

⁴⁴ *A.g.e.*, s. 7.

Metinde yer alan izafetlerin hangi türden izafet olduğuna temas etmiştir. Örneğin ترتیبها'de masdarın mef'ulüne muzaf olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁵ Ayrıca müessirin esere, sebebin müsebbibe izafet yapıldığı yerlere değinmiştir.⁴⁶

Metinde geçen bazı harf-i cerlerin müteallaklarına işaret etmiştir.⁴⁷

İzhar metninde geçen cem'-i killetlere ve hangi vezinde olduklarına temas etmiştir.⁴⁸

Bazı kelimelerinin asıllarının ne olduğuna dair bilgiler vermiştir. Bu konuda Basra ve Kûfe ekollerinin görüşlerine yer vermiştir. Örneğin "اسم" kelimesinin her iki ekole göre aslının ne olduğunu beyan etmiştir.⁴⁹

Metinde geçen kelimelerin hangi babdan olduklarını belirtmiştir.⁵⁰

Öğrencinin/okuyucunun dikkatini çekmek istediği konulara şu tabirlerle işaret etmiştir⁵¹: فاحفظ، واضبط هذا، فتأمل، فلا تغفل.

Metinde geçen bazı kelimelerin müterâdiflerini zikretmiştir. Örneğin: نوع، باب قسم، ضرب، kelimelerinin elfâz-ı müterâdife olduğunu belirtmiştir. Müterâdif lafzın tanımını yapmış, bunların ibarede tefennün⁵² için zikredildiğine temas etmiştir.⁵³

İleride işlenecek konulara şu lafızlarla dikkat çekmiştir:⁵⁴ كما يجيئ،

İstikra deliline başvurmuştur.⁵⁵

Müellif şerhinde eserin hitap ettiği öğrenci/okuyucu kitlesine kolaylık olarak değerlendirebilecek bazı uygulamalara yer vermiştir. Bunlardan bir tanesi bazı kelimelerin Türkçe anlamlarına yer vermesidir. Türkçe kadar çok olmasa da Farsça karşılıklara da yer vermiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

إلصاق: Yapıştırmak⁵⁶

⁴⁵ *A.g.e.*, s. 5.

⁴⁶ *A.g.e.*, s. 13.

⁴⁷ *A.g.e.*, s. 6.

⁴⁸ *A.g.e.*, s. 6.

⁴⁹ Mehmed Fevzi Efendi, *a.g.e.*, s. 7.

⁵⁰ *A.g.e.*, s. 11.

⁵¹ *A.g.e.*, s. 12.

⁵² Tefennün fi'l-'ibâre: Bir defa söylenmiş olan bir sözü ikinci defa söylemek lazım gelince tekrara düşmemek için başka türlü ifade etmek demektir. Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973, s. 152.

⁵³ Mehmed Fevzi Efendi, *a.g.e.*, s. 12, 13.

⁵⁴ *A.g.e.*, s. 13.

⁵⁵ *A.g.e.*, s. 13, 33.; İstikra: "Tikel örneklerden tümel bir sonuca ulaşılmasını sağlayan akıl yürütme yöntemidir." Abdülkuddüs Bingöl, "İstikrâ", *DİA*, XXIII, 358-359.

⁵⁶ Mehmed Fevzi Efendi, *a.g.e.*, s. 13.

علمتني cümlesinin Türkçede “Ben beni bildim” Farsçada ise “Men merâ dânis-tem” olarak ifade edildiğini belirtmiştir.⁵⁷

ضرب زيد: Zeyd dövdü.⁵⁸

كان زيد: Zeyd oldu.⁵⁹

الناقة: Dişi deve.⁶⁰

حبلى: Gebe karı⁶¹

نخل: Hurma ağacı⁶²

صخر: Kaya⁶³

غرفة: Çardak⁶⁴

شمس: Türkçe: Gün, Farsça: Hurşid⁶⁵

علم: Bayrak⁶⁶

التقرير: Kararlaştırmak, birleştirmek⁶⁷

واحد جاء: Birisi geldi. Mübtedanın şartı marife olmasıdır. Bu örnekte meramın tam olarak ifade edilemediğini dolayısıyla muhatabın “Ol birisi geldi dediğin kimdir?” sorusunu sorma gereğinin oluştuğunu belirtmiştir.⁶⁸

تعلمتُ المدرسة: Türkçe: Ben ilim öğrenmek için medreseye girdim. Farsça: Men ez-berây-ı âmûhten-i ilm be-medrese dâhil şodem.⁶⁹

الجهات الست: Altı cihet.⁷⁰

فيتحرك: Harekelenir.⁷¹

تُحرَكُ: Harekelendirilir.⁷²

⁵⁷ A.g.e., s. 42.

⁵⁸ A.g.e., s. 46.

⁵⁹ A.g.e., s. 46.

⁶⁰ A.g.e., s. 80.

⁶¹ A.g.e., s. 81.

⁶² A.g.e., s. 82.

⁶³ Mehmed Fevzi Efendi, a.g.e., s. 82.

⁶⁴ A.g.e., s. 83.

⁶⁵ A.g.e., s. 83.

⁶⁶ A.g.e., s. 113.

⁶⁷ A.g.e., s. 118.

⁶⁸ A.g.e., s. 86.

⁶⁹ A.g.e., s. 93.

⁷⁰ A.g.e., s. 105.

⁷¹ A.g.e., s. 134.

⁷² A.g.e., s. 134.

الإناخة: Deveyi ıhtırmak, çökertmek.⁷³

كيت وزيت: Şöyle şöyle, böyle böyle. Falan adam şöyle şöyle dedi.⁷⁴

يا رجلاً: Kimdir o ey buraya doğru gelen adam!⁷⁵

Farsçada اینجا (Burası), آنجا (Orası) kelimelerinin işaret ismi olarak kullanıldıklarını ifade etmiştir.⁷⁶

Fâ-i fezlekeyi açıklarken bunun Türkçede ifadesini şu şekilde bulduğunu belirtmiştir: “*Velhâsıl veya hâsıl-ı kelâm şu şöyledir, bu böyledir.*”⁷⁷

Marife ve nekre için Türkçe kullanımlardan örnekler vererek konuyu desteklemiştir. Marife için şu örneği vermiştir:

“*Hasan Efendi ve Ali Ağa şöyle oldu, böyle oldu.*”

Nekre için ise şu örnekleri vermiştir:

“*Bir adam, bir herif, bir karı*”

Türkçede nekre kelimelerin hem müzekker hem de müennes için kullanıldığını belirtmiş ve şu örneği vermiştir:

“*Bir kimesne*”⁷⁸

Mutasarrif ve gayr-i mutasarrif kelimelerinin Türkçe karşılıklarını, “Sîgalanıcı ve Sîgalanmayıcı” olarak vermiştir.⁷⁹

Bazen Türkçe cümlelerle açıklama yapmıştır. «غلام رجل» terkiibini şöyle açıklamıştır: “*Bunun Türkçesi bir herifin kölesi demektir ki ‘herif’ nekredir. Yani kim olduğu ğayr-ı malumdur.*”⁸⁰

Türkçe karşılıkların önüne “بـ” harf-i cerrini koymuştur. Örneğin:

ويعبر عنه في التركي بـ“تريد كه ياغ وياخود صويله اصلنمش اتمك ديمكدر⁸¹

Fevzi Efendi, öğrenciye/okuyucuya kolaylık olması için bazı kelimelerin ve cümlelerin irabının nasıl yapılacağını Türkçe olarak açıklamıştır: Örneğin:

“*Yedribu fiil-i muzâri lafzan merfû âmil-i mânevî ile*”⁸²

⁷³ A.g.e., s. 137.

⁷⁴ A.g.e., s. 139.

⁷⁵ A.g.e., s. 141.

⁷⁶ A.g.e., s. 114.

⁷⁷ A.g.e., s. 72.

⁷⁸ Mehmed Fevzi Efendi, a.g.e., s. 111.

⁷⁹ A.g.e., s. 30.

⁸⁰ A.g.e., s. 55.

⁸¹ A.g.e., s. 59,79, 82, 83, 86, 90, 91, 93, 94, 105, 107, 111, 113, 134, 135, 137, 139, 141.

⁸² A.g.e., s. 90.

“Türkçe olarak şöyle söylenir: “Feth üzerine mebni, i’rabdan mahallen mec-zûm ‘In’ ile”⁸³ İrabın nasıl yapılacağını anlatırken “Türk talebeler, Türkçe’de bunu Matuf, matufu aleyh’in irabını giyer, diyerek ifade ederler” diyerek bunu Türkçe açıklamıştır. Akabindeki cümlede “bu Türkçe cümle Arapçaya “المعطوف عليه يلبس اعراب المعطوف عليه” şeklinde tercüme edilir” diyerek Arapçaya çevirmiştir.⁸⁴

“جنت وزيدا وعمرا وبكرا” Bu cümlenin irabı için şöyle demiştir: “Vav” âtifa, “Amran” lafzen mensub, ma’tûf “Zeyden” üzerine.⁸⁵

“مررت بزید” cümlesinde irabın Türkçe şu şekilde yapılacağını belirtmiştir:

“Bi-Zeydin” de “bâ” harf-i cer müteallik “merartu”’ya, “Zeyd” lafzan mec-rûr “bâ” ile, o mecrûr i’rabdan mahallen mensub mef’ûlü bih gayr-i sarîhidir “merartu”’nun.”⁸⁶

Şerhte istitrat olan yerlere işaret etmiştir.⁸⁷

Nahiv ekollerinin ve temsilcilerinin görüşlerine yer vermiştir. Örneğin: Lev-lâ’nın mecruru hakkında Basra ekolünün, Kisâî ve Ferrâ’nın görüşlerine yer vermiştir.⁸⁸

İzhar metninde daha açık ifade edilebilecek yerler için “والأوضح...” diyerek kendi görüşünü ortaya koymuştur.⁸⁹

Metinde yer alan meçhul fiillere şerhte işaret ederek öğrenci/okuyucu için olası karışıklıkları ortadan kaldırmaya çalışmıştır.⁹⁰

İzhar metninde geçen Kur’an kıraatlerinin kime ait olduğunu zikretmiştir.⁹¹

Metinde geçen ve tamamı verilmeyen beyitleri tamamlamıştır.⁹²

⁸³ A.g.e., s. 67, 69, 70.

⁸⁴ A.g.e., s. 117. Bu çeviri Türk mantığı ile yapılmış bir çeviri olarak dikkat çekmektedir.

⁸⁵ A.g.e., s. 94.

⁸⁶ A.g.e., s. 135.

⁸⁷ İstitrat kelimesi “konu değiştirmek, asıl konudan uzaklaşmak, bir düşünceden başka düşünceye geçmek” gibi terim anlamıyla da örtüşen manalar ifade eder. Seyyid Şerif Cürçânî, *et-Ta’rifât*, (thk.) Muhammed Abdullah el-Mar’aşlî, Dâru’n-Nefâis, Beyrut: 2003, s. 77; Ebu’l-Bekâ Eyyûb b. Musa, *el-Külliyât*, Dimaşk: Müessesetü’r-risâle, 2011, s. 90; İsmail Durmuş, “İstitrat” *DİA*, c. XXII, s. 401-402.

⁸⁸ Mehmed Fevzi Efendi, *a.g.e.*, s. 16.

⁸⁹ A.g.e., s. 17.

⁹⁰ A.g.e., s. 17.

⁹¹ A.g.e., s. 31.

⁹² A.g.e., s. 31.

Basra ve Kûfe ekolleri tarafından kullanılan nahiv terimlerine dair bilgiler vermiştir. Örneğin: Basra ekolü “إِنْ” için zâide ve âzile terimini kullanırken, Kûfe ekolü Nâfiye-i müekkede terimini kullanmıştır.⁹³

Ehl-i sünnet ve Mu‘tezile’nin görüşlerine temas etmiştir.⁹⁴

Eserinde mümkün oldukça ihtisara dikkat etmiştir. Sözü çok uzatmamak adına takdimlerin gerekçelerine yer vermediğini belirtmiştir.⁹⁵

Mesellere ait rivayetlere yer vermiştir.⁹⁶

Hicaz ve Temim oğulları kabilelerinin uygulamalarına yer vermiş, lehçe farklılıklarına işaret etmiştir.⁹⁷

İzhar metninde geçen ayetlerin hangi surede geçtiklerini belirtmiştir.⁹⁸

Bazı nahiv terimlerine neden o isimlerin verildiğine temas etmiştir. Örneğin: Damme, fetha ve kesra’ya bu isimlerin verilmiş gerekçesini açıklamıştır.⁹⁹

Metinde geçen yer isimlerine ve şahıs isimlerine dair bilgiler aktarmıştır.¹⁰⁰

Öğrencilere okutulan mantık metinlerinden örnekler seçerek onların aşinalıklarından faydalanmayı düşünmüştür. Amilin müennes-i gayr-ı hakîki zamirine isnad edildiğine şu örneği vermiştir:¹⁰¹ “إن كانت الشمس طالعة فالنهار موجود” Bu örnek mantık metinlerinde kazıyye-i şartıyye-i muttasıla’ya örnek olarak verilmektedir.¹⁰²

Kullandığı örneklerde öğrencilerin daha çabuk kavramalarını sağlamak için onların aşına olduğu Fatih Camii, Sultan Mehmed Camii, İslambûlî (İstanbul), *İzhar* Kitabı, *Kafiye* Kitabı, *Buhârî*, *Üstâzî* (hocam), *Medrese* (okul) gibi kelimeleri kullanmıştır.¹⁰³

Bazı yerlerde musannıfın ibaresini tenkit etmiştir. Örneğin:

Musannıfın âmil-i manevî bahsinde kullandığı “وهو اثنان” ibaresini eleştirmiş, “وهو نوعان” demesinin daha uygun olacağını belirtmiştir.¹⁰⁴

⁹³ *A.g.e.*, s. 32.

⁹⁴ *A.g.e.*, s. 33.

⁹⁵ *A.g.e.*, s. 49.

⁹⁶ *A.g.e.*, s. 70.

⁹⁷ *A.g.e.*, s. 103, 132.

⁹⁸ *A.g.e.*, s. 108.

⁹⁹ *A.g.e.*, s. 121, 122.

¹⁰⁰ *A.g.e.*, s. 127.

¹⁰¹ Mehmed Fevzi Efendi, *a.g.e.*, s. 80.

¹⁰² Esirüddin el-Ebherî, *İsagocî*, (Mecmûatü'l-Mütûn içerisinde), Baskı yılı ve yeri yok. s. 6.

¹⁰³ Mehmed Fevzi Efendi, *a.g.e.*, s. 92, 109, 119, 110, 119.

¹⁰⁴ *A.g.e.*, s. 62.

Şarihin İzlediği Nahiv Usulü Esasları

Suyutî nahiv usulünü şöyle tanımlar: “*Nahiv biliminin icmali delilleri olması açısından nahvin delillerini, bu delillerle istidlal yöntemlerini ve istidlal edenin durumunu ele alan ilim dahıdır.*”¹⁰⁵

Nahvin delilleri çoğunlukla dört başlık altında ele alınmıştır. İbn Cinnî nahvin delillerini semâ, icmâ ve kıyas olmak üzere üçe ayırmıştır. İbnü'l-Enbârî ise nakil, kıyas ve istishâb-ı hâl olarak üçe ayırmıştır. İbnü'l-Enbârî istishâb-ı hâl'i ilave etmiş ancak icmai zikretmemiştir. Her ikisinin zikrettiklerinden hareketle dört delil ortaya çıkmış olur.¹⁰⁶

Semâ Delili

Semâ nahiv usulünün esaslarından birincisidir. Semâ: “*Fesahatine güvenilen kişinin sözlerinde sabit olan şeydir.*” Bu tanım Allah Teâla'nın kelamı olan Kur'an'ı, O'nun resulü Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözlerini kapsamaktadır. Keza bi'set öncesi dönemdeki ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatta olduğu dönemdeki Arap kelamını da içerisine almaktadır. O'nun vefatından sonraki devrede henüz müvelledûn'un çoğalıp nazım ve nesirde dil bozulmaları görülmeden önceki devir Arap kelamı da bu tanımda dâhildir. Semâ delilleri üç nevidir.¹⁰⁷

Fevzi Efendi'nin şerhte kullandığı semâî esaslar şunlardır:

Kur'an-ı Kerim ayetleri

Hadis-i Şerif

Fasih Arap şiiri

Kur'an-ı Kerim Ayetleri ve Kıraatleri

Müellif Kur'an-ı Kerim ayetlerini şahit olarak fazla kullanmıştır.¹⁰⁸ Şahit olarak kullanırken şu yöntemleri uygulamıştır:

a. Şahit olarak zikrettiği Kur'an-ı Kerim ayetinin konuya şahit olan bölümünü zikretmiş, ayetin tamamına yer vermemiştir.

b. Az da olsa Kur'an-ı Kerim kıraatlerine yer vermiştir.

¹⁰⁵ Suyûtî, *el-İktirâh fî Usûli'n-Nahv*, Dâru'l-beyrûtî, Dimâşk, ts. , s. 21.

¹⁰⁶ *A.g.e.*, s. 22.

¹⁰⁷ *A.g.e.*, s. 39.

¹⁰⁸ Mehmed Fevzi Efendi, *a.g.e.*, s. 11, 14, 35, 39, 44, 49, 53, 72, 91, 103, 110, 112, 117, 140, 141.

1.2. Hadis-i Şerif

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti Kur'an-ı Kerim'den sonra İslam'ın ikinci esasıdır. Kur'an'ı beyan etmiş, icazını tafsil etmiş, mutlak olanını kayıtlamıştır. Ulema sünnetin delil olduğunda ittifak etmişlerdir.

Ulema, hadis-i şeriflerin Nahiv ilmi alanında şahit olması konusunda ise ihtilaf etmişlerdir. Suyûtî, Ebû Hayyan, Ebu'l-Hasen b. ed-Dâî' gibi bazı âlimler mütevatir olanların haricinde hadislerin delil gösterilemeyeceğini ifade etmişlerdir. Buna gerekçe olarak ulemanın mana ile hadis rivayetini caiz gördüklerini; hadisin tedvinden önceki dönemde Arap olmayanlar ve müvelledûn tarafından da nakledildiğini; dolayısıyla takdim-tehirler, ziyade-noksanlıklar ve lafızlarında değişikliklerin meydana geldiğini ifade etmişlerdir.¹⁰⁹

Fevzi Efendi şerhinde sadece bir hadis-i şerife yer vermiştir:

Üçten ona kadar olan sayı isimlerinin müzekkerlerinde “ة” bulunur, müenneslerde ise “ة” hذفedilir. Müennesin kullanımına şu hadisi şahit göstermiştir:

”حُبِّبْتُ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلَاثٌ“¹¹⁰

Fasih Arap Şiiri

Fevzi Efendi, Arap şiirine hadis-i şeriflerden daha çok yer vermiştir. Şiirlere yer verirken şu yöntemi izlemiştir. Beyitleri çoğunlukla şairlerine ve bahirlerine nispet etmeden zikretmiştir.¹¹¹ Gayr-i munsarifin şiir zarureti sebebiyle munsarif olabileceğine dair şahit olarak zikrettiği beyti Hz. Peygamberin (s.a.v.) kızı Fâtıma'ya (r.anhâ) nispet ederek vermiştir.¹¹²

Kıyas

Semâ ile birlikte Arap gramerinin en önemli kaynaklarından biri de kıyas-tır. Nahiv kurallarının birçoğu kıyas metoduyla tespit edilmiştir. Kûfe dil okulunun önderlerinden Kisâî, bir manzûmesinde “*Nahiv, uyulması gereken kıyastan ibarettir*” ifadesini kullanmıştır. Kıyas terimi dilciler tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. İbnü'l-Enbârî kıyası, “*Aralarındaki anlam birliği ilgisiyle nak-*

¹⁰⁹ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 43-46.

¹¹⁰ Mehmed Fevzi Efendi, *a.g.e.*, s. 82. Hadis kaynaklarında hadisin bu şekliyle rivayetine ulaşamadım.

¹¹¹ *A.g.e.*, s. 30, 44, 49, 84, 88, 95, 104, 105, 109, 121, 129.

¹¹² Mehmed Fevzi Efendi, *a.g.e.*, s. 129.

ledilmemiş olanı menkul olana hamletmek, hükmünü ona vermektir” şeklinde tanımlamıştır.¹¹³

Suyûtî’ye göre Arapçada dört tür kıyas vardır:

Fer’in asla hamledilmesi (Hamlu’l-fer’ ale’l-asl)

Asl’ın fer’e hamledilmesi (Hamlu’l-asl ale’l-fer’)

Benzerin hükmünün diğer benzere yüklenmesi (Hamlu’n-nazîr ale’n-nazîr)

Zıddın hükmünün diğer zıdda yüklenmesi (Hamlu’n-nakîz ale’n-nakîz)

Bu dört kısımdan birinci ve üçüncüye “kıyâsu’l-musâvî”, ikinciye “kıyâsu’l-evlâ”, dördüncüye de “kıyâsu’l-edven” adı verilmiştir.¹¹⁴

Fevzi Efendi bu kıyas türlerinden ikisine temas etmiştir. Bunlar:

Benzerin hükmünün diğer benzere yüklenmesi (Hamlu’n-nazîr ale’n-nazîr)

Zıddın hükmünün diğer zıdda yüklenmesi (Hamlu’n-nakîz ale’n-nakîz)

Mehmed Fevzi Efendi “عدم” ve “فقد” fiillerinin “وجد” fiiline hamledilmesine dair detaylı bilgi vermeden, bunun hamlü’n-nazîr ale’n-nazîr veya hamlü’n-nakîz ale’n-nakîz kabillinden olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁵

Ef’âl-i kulûb’ün hâssalarından birisi, hem failinin hem de mefulünün müte-kellim, muhatab ve gaib olmakta müşterek, muttasıl zamir olabilmesidir. Buna göre bu fiillerin haricinde bir fiilin hem faili ve hem mefulü aynı türden muttasıl zamir olamaz. Mesela “صَرَ بَيْتِي” denilemez. Ancak ef’âl-i kulûb’dan olduğu için “عَلِمْتُي” demek caizdir. “عدم” ve “فقد” fiilleri mefule tesir etmeme yönünden benzerleri olan ve Ef’âl-i kulûb’dan olan “وجد” fiiline hamledildikleri için bu özellik onlarda da caiz olmuştur. Her ikisinin de fail ve mefulü aynı türden muttasıl zamir olabilir. Yani “عَدِمْتُي و فُقِدْتُي” demek caizdir.

Bu iki fiilin “وجد” fiiline hamledilmesinin, zıddın hükmünün diğer zıdda yüklenmesi (Hamlu’n-nakîz ale’n-nakîz) kabilinden de değerlendirilebileceğini ifade etmiştir. Zira “عدم” ve “فقد” fiillerinde yokluk anlamı vardır. “وجد” fiilinde ise bunun zıddı olan varlık anlamı vardır.

¹¹³ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 79.

¹¹⁴ *A.g.e.*, s. 85.

¹¹⁵ Mehmed Fevzi Efendi, *a.g.e.*, s. 42; Kuşadalı Mustafa, *a.g.e.*, vr.52a.

Sonuç

İmam Birgivî'nin telif etmiş olduğu *İzhâru'l-Esrâr* muhtasar olarak yazılmış bir nahiv kitabıdır. Telif edildiğinden itibaren Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuş ve üzerine birçok şerh ve haşiye çalışması yapılmıştır. *İzhar* üzerine yapılmış şerhlerin en meşhuru Kuşadalı Mustafa b. Hamza tarafından yazılan *Netâicü'l-Efkâr* adlı şerhtir. Bu şerh telif edildiği andan itibaren kısa bir süre içerisinde medreselerde *İzhar* ile beraber okutulmaya başlanmış ve uzun yıllar müfredattaki yerini korumuştur.

Mehmed Fevzi Efendi, Kuşadalı Mustafa b. Hamza'nın şerhinin nahivde belli bir seviyeye gelmiş olanlar için gayet faydalı bir eser olduğunu ancak bu ilme yeni başlayan öğrenciler için pek uygun olmadığını belirtmiştir. Gramere yeni başlayan öğrencilere uygun muhtasar bir *İzhar* şerhi yazmış ve adını *Miftâhu'l-Merâm fî Ahvâli'l-Kelime ve'l-Kelâm* koymuştur.

Mehmed Fevzi Efendi'nin telif etmiş olduğu bu şerh gayet muhtasardır. Müellif, eserinde gramer konusundaki tartışmalara pek girmemiştir. Vaz' ilmine dair ayrıntılara yer vermemiş, mantıkî ve felsefî yorumlara da girmemiştir. Gramere yeni başlayan öğrencilere yönelik bir telif olduğu için pedagojik unsurlar içermektedir. Hitap ettiği öğrenci kitlesine uygun olarak eserinde bazı kelime ve cümlelerin Türkçe karşılıklarına yer vermiştir. Kelime ve cümlelerin irabının nasıl yapılacağını Türkçe cümlelerle açıklamıştır. Eserinde öğrencilerin kolaylıkla kavrayacağı örneklere yer vermiştir. Örneklerinde tanınmış şahsiyetlerin isimlerini ve bilinen yer adlarını kullanmıştır.

INFORMATIVE ABSTRACT

THE MUFTI OF EDİRNE MEHMED FEVZI EFFENDI (1826-1900) AND ANALYSIS OF HIS SARH OF IZHAR TITLED “MİFTÂHU’L-MARÂM FÎ TÂ’RÎFÎ AHVÂLÎ’L-KELİMETİ VA’L-KALÂM”

Mustafa İsmail DÖNMEZ*

Mehmed Fevzi Effendi was a scholar who lived in the 19th century. He was a prolific author having left several religious, academic and literary works behind. He was active in educational activities wherever he was. He had translated and expounded some of the Arabic works used in language education in the madrasas. One of them is Miftâhu’l-Marâm fî Ahvâli’l-Kelime ti va’l-Kalâm which was a commentary of İzhâru’l-Esrâr by İmam Birgivî (d. 981/1573). In this article you will find Mehmed Fevzi Effendi and his “Miftâhu’l-Marâm fî Ahvâli’l-Kelime ti va’l-Kalâm” introduced.

Izharu’l-Esrar is a concise grammar penned by İmam Birgivî. Following its publication it had been taught in the Ottoman madrasas and many commentaries and explanations had been written. The most famous of those commentaries made on Izhar is Netâicu’l-Efkâr by Mustafa b. Hamza of Kuşadası. Once it had been issued, it was taught in the madrasas for years and kept its place in the curriculum. Mehmed Fevzi Effendi, in his introduction for his work, says that the book by Mustafa b. Hamza of Kuşadası is very useful for those who have reached a particular level in grammar, but is not very proper for beginners. That’s why he prepared a short commentary of Izhar for the latter group and named it Miftâhu’l-Marâm fî Ahvâli’l-Kelime ti va’l-Kalâm.

---

*Assist. Prof. Dr., Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Chair of Essential Islamic Sciences
(mismaildonmez@gmail.com)

In this study we have demonstrated the style and the ease in his commentary that Mehmed Fevzi Effendi provided for the students/readers through his critique of Netâicu'l-Efkâr. This commentary of Izhar by Fevzi Effendi is quite succinct. The author did hardly touched grammatical discussions. Neither did he spare any room for “word generation” as was treated in some others; and made no logical or philosophical comments. As it was addressed for the beginners (preparatory students) it contains pedagogical elements. Being proper for his addressees, namely the students, he gave the Turkish translations of some words or sentences found in the text of Izhar. He also gave the Persian translations of some texts, though not as much as the Turkish ones. He showed the students/readers how they can do the “case-endings” of the words by Turkish explanations. One of the noticeable parts of the commentary is the author’s exemplification for the students to get in easily. In the work he used the names of the prominent figures and names (such as Istanbul) of places and works.

KAYNAKÇA

Arslan, Ahmet Turan. İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri. İstanbul: Sehâ Neşriyat, 1992.

Baybara, Neriman. Kureyşî-Zâde Mehmed Fevzî Efendi Hayatı ve Eserleri. Ankara Üniv. SBE., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., 2007.

Bingöl, Abdülkuddüs. “İstikrâ”. DİA, c.XXIII, s. 358-359.

Bursalı Mehmed Tahir. Osmanlı Müellifleri. Haz. Mustafa Tatcı, Cemal Kur-naz, Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Durmuş, İsmail. “Adalı Şeyh Mustafa”. DİA. c. I, s.347.

_____, “Müberred”. DİA. c. XXXI, s. 432-434.

_____, “İstitrat”. DİA. c. XXII, s. 401-402.

Dönmez, Mustafa İsmail, Kuşadalı Mustafa bin Hamza ve Netâicu'l-efkâr fi Şerhi'l-İzhâr Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik), Marmara Üniversitesi SBE., Ya-yınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013.

Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Musa. el-Küllüyyât. Dimaşk: Müessesetü'r-Risâle, 2011.

Edirneli Mehmed Fevzi Efendi. Miftâhu'l-Merâm fi Ta'rifi Ahvâli'l-Kelimesi ve'l-Kelâm. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1305.

Elmalı, Hüseyin. “İzhârü’l-Esrâr”. DİA. c. XXIII, s. 506, 507.

Esîrüddîn el-Ebherî. İsağocî. (Mecmûatü’l-Mütûn içerisinde), Baskı yılı ve yeri yok.

İşkın, Gökhan Sebati. “Kuşadalı Mustafa b. Hamza (Adalı), Netâicü’l-Efkâr adlı Eseri ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler”. Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi. XI/1, 2007, s. 153-171.

Kuşadalı Mustafa b. Hamza. Netâicü’l-Efkâr fî Şerhi İzhâri’l-Esrâr. Süleymaniye Ktp. Süleymaniye Böl. Nu.931.

Özbalıkcı, M. Reşit. “Sîbeveyhi”. DİA, c.XXXVII, s.130-134.

Seyyid Şerîf Cürçânî. et-Ta‘rifât. (thk.) Muhammed Abdullah el-Mar‘aşlî. Dâru’n-Nefâis, Beyrut: 2003.

Suyûtî, el-İktirâh fî Usûli’n-Nahv. Dâru’l-beyrûtî. Dimaşk, ts.

Tâhirü’l-Mevlevî. Edebiyat Lügati. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973.

Tüccar, Zülfikar. “Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd”. DİA. c.XII, s.406-408.

Uzun, Mustafa. “Fevzi Efendi, Edirne Müftüsü”. DİA, c. XII, s. 506-509.

Zeynizâde, Hüseyin b. Ahmed. Hallu Esrâri’l-Ahyâr alâ İ‘râbi’l-İzhâr. İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1309.